

تحلیل پیامدهای توسعه گردشگری بر توانمندسازی مناطق روستایی (مورد مطالعه: روستاهای بخش مرکزی نطنز)

صدیقه کیانی سلمی^۱

سعید عباسیان^۲

چکیده

هدف از تحقیق بررسی نقش گردشگری در توانمندسازی ساکنان روستاهای بخش مرکزی شهرستان نطنز است. پژوهش بر اساس هدف کاربردی و بر اساس روش، توصیفی - تحلیلی است. ابزار جمع آوری اطلاعات، پرسشنامه محقق ساخته با ۸۵ سوال است که روایی آن به روش صوری و ساختاری و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ تأیید شد. جامعه آماری ۴۰۴۶ نفر است که حجم نمونه با جدول مورگان ۳۵۴ نفر برآورد گردید. برای انجام تحلیل های آماری از نرم افزار SPSS استفاده شده است. نتایج میانگین توانمندی در روستاهای گردشگری پذیر با مقدار ۳/۳۴ آن را در جایگاه بالاتری از روستاهای غیر گردشگری پذیر با میانگین ۳/۱۵ قرار داده است. نتایج آزمون تی، اثر گردشگری بر توانمندسازی فرهنگی و اجتماعی را در سطح اطمینان ۹۵ درصد مورد تأیید قرار می دهد. وجود سطح معناداری ۰/۱۵۵ اثر گردشگری بر توانمندی اقتصادی را رد نموده است. مقدار آماره مقایسه توانمندسازی در قالب ابعاد سه گانه بین روستاهای گردشگری پذیر و غیرگردشگری پذیر در آزمون فیشر با درجات آزادی ۱ و ۲۹۸ برابر با ۵/۹۶۷ شده است. به این صورت اختلاف بین توانمندسازی کل در روستاهای گردشگری پذیر و غیر گردشگری پذیر معنادار است. مقادیر صفر سطح

۱ - استادیار گروه جغرافیا و اکوتوریسم، دانشگاه کاشان (نویسنده مسئول)

Email: s.kiani@kashanu.ac.ir - 09131283870

۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد اکوتوریسم، دانشگاه کاشان

معناداری برای آزمون ویلکاکسون بین ابعاد توانمندسازی، نشان می‌دهد که این ابعاد دو به دو با هم دارای اختلاف معنادار هستند. به این ترتیب توانمندسازی فرهنگی با میانگین ۳/۴۸ در بالاترین سطح و توانمندسازی اقتصادی با میانگین ۲/۹۸ در پایین‌ترین سطح قرار دارند. نتایج حاصل از خوشه‌بندی متغیرها نیز حاکی از آن است که ابعاد فرهنگی و اجتماعی بر اساس درونمایه مفهومی به مراتب، به هم نزدیکتر هستند.

واژگان کلیدی: توانمندسازی فرهنگی، توانمندسازی اقتصادی، توانمندسازی اجتماعی، جامعه محلی، بخش مرکزی شهرستان نطنز.

مقدمه

در جهان امروز توانمندسازی^۱ به یکی از مفاهیم اصلی توسعه پایدار^۲ تبدیل شده است. در این میان نقش روستاها در فرآیند توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و دیگر ابعاد توسعه موجبات توجه به توسعه مناطق روستایی را فراهم آورده است. توجه به توسعه روستایی^۳ تنها به این علت نیست که خیل عظیمی از جمعیت کشورهای جهان سوم در مناطق روستایی زندگی می‌کنند، بلکه به این علت است که بسیاری از مشکلات شهرهای جهان سوم در بی‌توجهی به روستاها نهفته است (حیدری ساریان، ۱۳۹۱: ۱۷۰). گردشگری روستایی به مثابه یکی از مردمی‌ترین اشکال گردشگری، از یک سو می‌تواند به رشد اقتصادی و تنوع فعالیت‌های روستایی بیانجامد و از سوی دیگر با جذب مازاد نیروی انسانی، به درآمدزایی برای ساکنان روستاها کمک نماید، بدین ترتیب فرصتی برای توسعه همه جانبه و پایدار قلمداد می‌شود (غفاری و ترکی هرچکانی، ۱۳۸۸: ۱۴۴) (بهرامی، ۱۳۸۹: ۵) در اکثر نواحی روستایی، به دلیل غالب بودن اقتصاد کشاورزی و آسیب‌پذیری آن، توجه به دیگر فعالیت‌های توسعه‌ای نظیر گردشگری می‌تواند تضمینی بر بهبود شرایط زندگی روستاییان و توانمندسازی مردم محلی باشد (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۷: ۴۲) (میرزایی، ۱۳۸۸: ۷۶). اگر

1 - Empowerment

2 - Sustainable Development

3 - Rural Development

گردشگری روستایی بتواند نقش های محو له توسعه پایدار را به خوبی ایفا کند می تواند خالق و محرک حصول به پایدار در نواحی روستایی گردد (مهدوی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۷۶). طی سال های اخیر در سراسر اروپا برای رفع چالش های نواحی روستایی گردشگری در کانون توجه قرار گرفته است (علیقلی زاده و فیروز جایی، ۱۳۸۶: ۲). گردشگری روستایی حاصل کنش متقابل اقتصاد امروز جهان، بر بنیان هایی از تجارت آزاد و رویکردی به تعدیل اقتصادی فضاهای سرزمینی یک مزیت نسبی محسوب می شود (مافی و سقایی، ۱۳۸۷: ۲۳) که قادر است در مناطقی که دارای پتانسیل های توسعه گردشگری هستند منجر به توانمندسازی جامعه محلی گردد (رهنورد و حسینی، ۱۳۸۷: ۱۰۵). این صنعت یکی از منابع عمده درآمدزایی و ایجاد اشتغال در جهان به شمار می آید به طوری که ۱۰ درصد تولید ناخالص جهانی، ۱۱/۴ درصد اشتغال جهان و ۱۱ درصد درآمد کل جهان را به خود اختصاص داده است به همین دلیل رقابت تنگاتنگی بین قدرت های بزرگ جهانگردی جهان برای به دست آوردن سهم بیشتری از این بازار وجود دارد (پیش بهار و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۴). با این وجود توسعه این فعالیت بدون الگوی برنامه ریزی و ارزیابی دقیق پیامدهای آن موجب تمرکز شدید و نیز توزیع غیرآمایشی در مناطق و بهره برداری بیش از حد امکانات و منابع خواهد گردید. پیچیدگی گردشگری و وجوه اشتراک آن با دیگر بخش های جامعه، سبب بروز آثار و پیامدهای مختلفی شده است که می بایست در فرآیند برنامه ریزی، تمامی جوانب آن مورد ملاحظه قرار گیرد. در این زمینه نگرش یکپارچه برای توسعه کل گرای گردشگری و مدیریت راهبردی با کارکردهای مربوطه ضروری است. به شکلی که با بافت طبیعی و محیط فرهنگی - اجتماعی عرصه کارکرد صنعت گردشگری سازگار باشد. در این صورت است که گردشگری می تواند نقشی راهبردی در توانمندسازی جوامع روستایی ایفا کند و آثار منفی آن رو به کاهش گذارد. به این ترتیب ارزیابی پیامدهای توسعه گردشگری بر توانمندسازی جوامع روستایی ضرورت می یابد.

ایران به سبب وجود جاذبه های فراوان طبیعی، تاریخی و فرهنگی در زمره مستعدترین کشورهای جهان در حوزه گردشگری محسوب می شود (میرکتولی و مصدق، ۱۳۸۹: ۱۳۸) که در جای جای آن آثار و پتانسیل های مختلفی برای توسعه گردشگری مهیاست.

روستاهای بخش مرکزی شهرستان نطنز شامل ایبانه، فریزهند، بید هند، یارند، کشه، طارطامه، دارای جاذبه‌های بی‌شماری چون چشمه‌ها، آبشارهای طبیعی، زمینه‌های کوهنوردی، سنگ‌نوردی، حیات‌وحش، گیاهان دارویی و بافت معماری سنتی می‌باشد، به همین دلیل همواره پذیرای گردشگران بوده است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از مفاهیم توانمندسازی سعی در ارزیابی نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی مردم محلی دارد. در این راستا پژوهش در صدد پاسخگویی به سوالات ذیل است:

- گردشگری چه اثری بر توانمندسازی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی جامعه محلی داشته است؟

- چه تفاوتی بین روستاهای گردشگرپذیر و غیر گردشگرپذیر از حیث ابعاد توانمندی وجود دارد؟

پیشینه تحقیق

با توجه به هدف و محدوده موضوعی تحقیق، به مرور برخی از مطالعات انجام گرفته پرداخته شده است. نتایج حاصل در جدول شماره (۱) بیان شده است.

جدول شماره (۱) نتایج حاصل از بررسی پیشینه پژوهش

نام محقق	عنوان پژوهش	سال	نتایج
رجینا اسسیونز ^۱	اکوتوریسم و توانمندسازی جوامع محلی	۱۹۹۹	اگر مزایای حاصل از اکوتوریسم عادلانه به اشتراک گذاشته شوند، توانمندسازی در جوامع محلی ایجاد می‌گردد.
نیکلا رنچووی ^۲	گردشگری وسیله ای برای توانمندسازی زنان	۲۰۱۱	به تحلیل و ارزیابی چگونگی تاثیر گردشگری بر فعالیت های زنان پرداخته است.
الف عمر صالح نوردین ^۳	توانمند سازی جوامع محلی از طریق گردشگری	۲۰۱۴	بخش گردشگری در توانمندسازی اقتصادی کارآفرینان گردشگری اثر داشته است.
باینوم بولی و همکاران ^۲	توانمندسازی و نگرش ساکنین نسبت به گردشگری	۲۰۱۴	توانمندی مجدد ^۱ به عنوان پیش نیاز اصلی مزایای اقتصادی شخصی از گردشگری، مطرح می‌شود.

1 - Regina Scheyvens

2- Nichola A. Ramchurjee

3 - Aleff Omar Shah Nordin, Ku Azam Tuan Lonik, Mastura Jaafar

توسعه گردشگری با کمی تغییر می تواند برای افراد احساس ارتقا و توانگری به ارمغان بیاورد.	۲۰۱۷	توانمندسازی توانمند، گردشگری و فقرزدایی	نیسبت ^۳
ادراک دانشجویان نسبت به توانمند سازی زنان عمانی در بخش گردشگری بسیار مثبت است.	۲۰۱۶	ادراکات دانشجویان در مورد توانمند سازی زنان عمان	عبدالعزیز محمد ^۴
توانمندسازی سازمانی بر توانمندسازی روان شناختی و در ادامه بر کیفیت خدمات کارکنان تأثیر می گذارد.	۲۰۱۷	ارزیابی اثربخشی توانمندسازی بر کیفیت خدمات گردشگری	میژن چین ^۵
تقویت مهارت های سازمانی جامعه لنگدمو برای توسعه گردشگری و توانمند سازی جامعه محلی ضرورت دارد.	۲۰۱۷	تحول سازمانی و توانمند سازی انجمن گردشگری روستای لنگدمو	زیونگ چن و همکاران ^۶
در این مقاله نقش (SHG) در توانمندسازی زنان مناطق روستایی منطقه پانتا در سه بعد روان شناختی، اجتماعی و اقتصادی بررسی شده است. بررسی ها نشان داده است پیشرفت قطعی در زمینه رفاه روانشناختی و توانمندسازی اجتماعی زنان در نتیجه مشارکت قابل حصول است.	۲۰۱۷	نقش (SHG) در توانمندسازی زنان مناطق روستایی منطقه پانتا	کومار ^۷
معتقد است توانمندسازی زنان چالشی کلیدی برای دولتمردان هند است. به گونه های که فعالیت های متعددی توسط سازمان های خصوصی و دولتی برای این هدف صورت گرفته است. نتایج این تحقیق نشان می دهد گروه خودکمک می تواند در تأمین خدمات مالی و ارتقای فرصت های شغلی مؤثر باشد.	۲۰۱۷	توانمندسازی زنان چالشی کلیدی برای هندوستان	تاندون و ستیا ^۸
سرمایه گذاری در صنعت گردشگری می تواند منجر به پایداری مناطق تحت گردشگری به خصوص روستاها شود.	۱۳۹۲	ارزیابی جاذبه های گردشگری و نقش آن در توانمند سازی اقتصاد	صابری فر و پهلوانی نیا

1- Resident Through Scale Tourism (RETS)

2 - B. Bynum Boley, Nancy G. McGehee, Richard R. Perdue, Patrick Long

3- Nisbett, melisa

4 - Abdulaziz Mohammed Alsawafi

5 - Meizhen Lin, Xiaoyi Wu, Qian Ling

6 - Zhiyong Chen, Lejing Li, Tianyi Li

7 - Kumar

8 - Tandon & Setia

	روستایی سیستان		
حمایت مسئولان دولتی از فرصتها و افزایش جرم و بزهکاری از تهدیدهای گسترش گردشگری روستایی در منطقه مورد مطالعه است.	۱۳۹۲	ارزیابی گردشگری روستایی با استفاده از روش SWOT در روستاهای بخش مرکزی شهرستان مراغه	کریمی و شزفی
گردشگری دارای چهار پیامد عمده درآمدزایی، ایجاد مشکلات زیست‌محیطی، توسعه فرهنگی و کاهش سرمایه اجتماعی می‌باشد.	۱۳۹۲	اثر گردشگری در ارتقا شاخص های اقتصادی، اجتماعی نواحی روستایی ریجاب	زرافشانی و همکاران
گردشگری به لحاظ اجتماعی در شاخص های انسجام و همبستگی، دانش و مهارت، برونگرایی، ارتقای کیفیت زندگی، اعتماد به نفس، مشارکت و تعامل اثر گذار بوده است.	۱۳۹۳	ارزیابی نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی اجتماعی روستای ده زیارت	حیدری ساربان و ملکی
توسعه اکوتوریسم میزان توانمندسازی اجتماعی، اقتصادی و روانی زنان را به طور معناداری افزایش داده است.	۱۳۹۳	اکوتوریسم و توانمندسازی زنان روستایی جزیره قشم	وثوقی و قاسمی
توانمندسازی نیروی انسانی بیشترین تأثیر در توسعه گردشگری استان آذربایجان غربی را داراست	۱۳۹۳	بررسی وضعیت عوامل مؤثر بر توانمندسازی توسعه گردشگری (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی)	رهنمایی و همکاران
مهمترین عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان روستایی، همکاری در فعالیت های اقتصادی و عوامل فردی است.	۱۳۹۴	تبیین عوامل اجتماعی و اقتصادی توانمندسازی زنان روستایی شهرستان رستم	قنبری و انصاری
عوامل پیش برنده با چهار عامل و عوامل بازدارنده با شش عامل در رشد یا بازدارندگی توسعه گردشگری و توانمندسازی زنان نقش داشته اند.	۱۳۹۵	عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان با تأکید بر بخش گردشگری شهر سی سخت	قنبری و همکاران

(منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۶)

مروری بر تحقیقات پیشین نشان می دهد که در مورد نقش گردشگری و پیامدهای آن در توانمندسازی جامعه محلی مطالعه ای انجام نشده است، تا بتوان نسبت به مسائل و

مشکلات موجود اشراف و آگاهی یافت. ازین رو با توجه به خلأ پژوهشی موجود روستاهای بخش مرکزی شهرستان نطنز، به عنوان منطقه مورد مطالعه انتخاب گردید.

مبانی نظری

توانمندسازی

توانمندسازی به صورت عام از ابتدای خلقت بشر وجود داشته است. اما این اصطلاح بطور خاص در سال ۱۹۸۰ در رشته مدیریت طرح شد (کارگر، ۱۳۸۲: ۱۳۲) (احمدیان شالچی، ۱۳۸۶: ۳۴). در ادبیات توسعه، توانمندسازی مفهوم بالنسبه جدیدی محسوب می شود و به همین لحاظ اتفاق نظر چندانی در خصوص معنای دقیق آن وجود ندارد (رضوی، ۱۳۹۰: ۳۰). در ساده ترین تعریف، می توان آن را فرآیندی دانست که افراد، گروه ها و جوامع از وضعیت موجود زندگی آگاهی یافته و برای تغییر شرایط موجود به سمت شرایط مطلوب برنامه ریزی مناسب، آگاهانه و سازمان یافته انجام می دهند (یاسوری، ۱۳۹۰: ۴۶) (شادی طلب، ۱۳۸۴: ۵۴). در این میان قابلیت ها و ویژگی های زمینه ای افراد دارای نقش و اهمیت خاصی است. تحقیقات مختلف حاکی از آن است در میان متغیرهای زمینه ای عواملی چون اشتغال، درآمد، تحصیلات، جنسیت و سن بیشترین تأثیر را بر توانمندسازی افراد دارد (جلیلیان و سعدی، ۱۳۹۵: ۱۳۱). نکته مهم در استفاده ضمنی از شاخص های مختلف برای اندازه گیری توانمندسازی این است که هر شاخص همواره در روابط درونی اش با متغیرهای دیگر بستگی دارد (جلیلیان و سعدی، ۱۳۹۵: ۱۳۳). بر اساس نظر برخی از دانشمندان و پژوهشگران، توانمندسازی افراد به معنی فراهم آمدن فضایی برای افراد است تا بتوانند ایده های خوبی را بیافرینند و آنها را به عمل تبدیل کنند (حسینیان و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۴). وتن و کمرون^۱ معتقدند برای ایجاد توانمندی باید پنج ویژگی احساس خود اثربخشی، خودمختاری، مؤثر بودن، معنی دار بودن و احساس اعتماد به دیگران در افراد فراهم آید (مجیدی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۴). شایستگی به درجه ای اشاره دارد که یک فرد می تواند وظایف شغلی خود را با مهارت به طور موفقیت آمیزی انجام دهد. معنادار بودن

فرصتی است که افراد احساس می‌کنند اهداف شغلی مهم و با ارزشی را دنبال می‌نمایند. خودمختاری با داشتن حق انتخاب به معنای آزادی عمل و استقلال فرد در تعیین فعالیت های لازم برای انجام وظایف شغلی اشاره دارد و تأثیرگذاری (پذیرش پیامد شخصی درجه ای است که فرد می‌تواند بر نتایج راهبردی، اداری و عملیاتی شغل تأثیر بگذارد) (قاسمی، علیزاده و قندهاری، ۱۳۹۷: ۸۸).

رویکردهای توانمندسازی روستایی (توسعه محلی)

در مقوله توسعه اجتماعی، یکی از مباحث اساسی را می‌توان توانمندسازی جامعه یا در واقع، ساخت جامعه دانست و برای حرکت در این مسیر، یکی از رویکردهای مؤثر، توانمندسازی اجتماع محور است. در توانمندسازی هدف آن است که در جامعه محلی، افراد به سطحی از توسعه فردی دست یابند که بخواهند و بتوانند مسئولیت اجتماعی و نقش خود را در توسعه و پیشرفت جامعه محلی شان ایفا نمایند (قربانی، عوض پور و راسخی، ۱۳۹۵: ۲۷۷).

دو رویکرد اصلی در توسعه محلی قابل بررسی است: رویکرد نیاز مینا و رویکرد دارایی مینا. رویکرد نیاز مینا، توسعه را مقوله‌ای می‌داند که از طریق عوامل بیرونی صورت می‌پذیرد. این رویکرد مردم را مستقیماً از طریق یارانه‌های دولتی و قطع نظر از مکان زندگی آنها هدف قرار می‌دهد. به این ترتیب مکان - هدفی رویکرد سیاست‌گذاری رایج با پیامد خاص کالبدی است و به اثر آن بر مردم بی توجه است (رضازاده و سلسله، ۱۳۸۹: ۱۲۹). در رویکرد دارایی مینا، سیاست‌های دارایی مینای مردم‌گرا که بر توانمندسازی به جای استحقاق تأکید دارد، هم از مشارکت داوطلبانه و هم از مکان مینا بودن نشات می‌گیرد و این مسئله بر جامعیت آن دلالت دارد (وثوقی و حبیبی، ۱۳۹۳: ۱۶). رویکرد دارایی مینا توسط سه مشخصه ساده و وابسته به هم تعریف می‌شود: شناسایی دارایی های محلی، جلب مشارکت ساکنان و ظرفیت‌سازی (رضازاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۳). در اغلب موارد، ظرفیت به مؤلفه‌هایی چون مشارکت، مهارت، دانش، تندرستی جامعه، توانایی برای شناسایی و دسترسی به فرصتها، انگیزش، زیرساخت‌ها، نهادهای حمایتی و منابع فیزیکی، رهبری و

ساختارهای مورد نیاز برای مشارکت، منابع اقتصادی و مالی و فعال کردن خط مشی‌ها و سیستم‌ها اشاره دارد (فرنک و اسمیت، ۱۹۹۹: ۱۰). زمانی که ظرفیت جامعه افزایش می‌یابد، به توانمندسازی افراد منجر می‌شود (سیل و ابو سامه، ۲۰۱۰: ۶۳). به این ترتیب برای توانمندسازی افراد محلی با گردشگری، ظرفیت‌سازی در جامعه محلی ضروری است (عارف و همکاران، ۲۰۱۰: ۱۷۳). اکسال^۱ بر این باور است متغیرهای تسریع کننده توانمندسازی شامل قشر بندی قدرت، نبود فقر، بالا بودن فعالیت اجتماعی و مشارکت آنان در فرآیند تصمیم گیری و تصمیم سازی، بالا بودن خود تعینی، شایستگی، تأثیر، خودمختاری، اثربخشی، نهادهای مذهبی، دانش کافی و اطلاعات، مهارت و خوداثر بخشی در مناطق روستایی است (حیدری ساربان، باختر و طالعی حور، ۱۳۹۵: ۳۰)

رویکردهای توانمند سازی

- رویکرد مکانیکی (ارتباطی): بر اساس این دیدگاه، توانمندسازی به معنای تفویض اختیار و قدرت از بالا به پایین، همراه با مرزها و محدودیتهای روشن و پاسخگویی دقیق است که کنترل مدیریتی را افزایش می دهد. در این رویکرد توانمندسازی فرایندی است که طی آن مدیریت ارشد یک بینش روشن تدوین و برنامه ها و وظایف معین برای نیل به آن در سازمان ترسیم می کند. وی اطلاعات و منابع مورد نیاز برای انجام وظایف را برای کارکنان فراهم می کند و اجازه می دهد تا آنان در صورت نیاز تغییرات رویه ای و اصلاح فرآیند ها را انجام دهند. در این رویکرد نتایج کار و فعالیت بیشتر تحت کنترل مدیریتی باشد. به طور خلاصه در این رویکرد توانمندسازی یعنی تصمیم گیری در یک محدوده ی معین.

- رویکرد ارگانیکی (انگیزی): این رویکرد دیدگاهی از پایین به بالاست. به ایجاد و افزایش انگیزه و مشارکت در افراد تأکید دارد و کنترل را کاهش می دهد. بر اساس این رویکرد توانمندسازی برحسب باورها و تجارب شخصی افراد تعریف می شود. بر طبق این دیدگاه، افراد دارای دانش، مهارت و ویژگی هایی هستند که در صورت کاربرد آن می توان

1- Oxall

به نتایج بهتری رسید. بنابراین کنترل صرف از سوی مافوق مد نظر نیست، بلکه به زبردستان آزادی عمل و قدرت تصمیم‌گیری نیز داده می‌شود (وثوقی و حبیبی، ۱۳۹۵: ۱۶).

نظریه‌های توانمندسازی

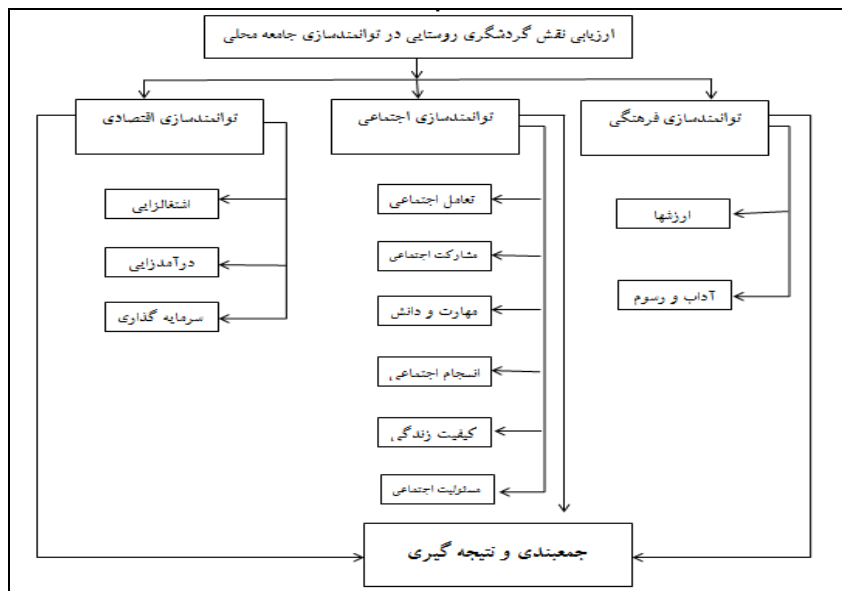
از آنجا که توانمندسازی یک پدیده اجتماعی است و پدیده‌های اجتماعی تک علتی نیستند، به عوامل درونی و بیرونی متعددی وابسته هستند. در اینخصوص، از یک سو عوامل درونی همچون وضعیت جسمانی و روانی و وضعیت اقتصادی خانواده و از سوی دیگر، ساختارهای اجتماعی می‌توانند نقش عمده‌ای داشته باشند (رضایی و و زارعی، ۱۳۹۳: ۲۸۸). به این ترتیب دانشمندان مختلف از دیدگاه‌های مختلف به مبحث توانمندسازی نگریسته‌اند. مدل توانمندسازی مالاک و کارزتو (۱۹۹۶)، توانمندسازی را به عنوان مفهومی گسترده‌تر از مدیریت مشارکتی در نظر گرفته‌اند. آن‌ها با تأکید بر فرهنگ سازی و نقش مدیران، توانمندسازی را رفتاری می‌دانند که به صورت درونی برانگیخته شود و منجر به توجیه درونی کارهای انجام شده گردد و بر اساس آن مدیران برای حل مسأله به کارکنان خود تفویض اختیار می‌کنند (شهبازی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۱). مدل توانمندسازی باون و لاور (۱۹۹۲) توانمندسازی را تنها نوعی راهبرد در سهیم کردن کارکنان در قدرت می‌دانند. در این مدل، دسترسی به اطلاعات نقشی مهم در تصمیم‌گیری ایفا می‌کند. از دیدگاه این دو پژوهشگر، عوامل توانمندسازی سازمانی شامل چهار جزء (اطلاعات درباره عملکرد سازمان، پاداش مبتنی بر عملکرد سازمان، قدرت در تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر جهت سازمان و قدرت در تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر عملکرد سازمان است (باون و لاور، ۱۹۹۲: ۳۱). مدل خودکارآمدی^۱ از نظریه شناخت اجتماعی^۲ آلبرت باندورا (۱۹۹۷) روان‌شناس مشهور، مشتق شده است. این الگو به ارتباط متقابل بین رفتار، اثرات محیطی و عوامل فردی که به ادراک فرد برای توصیف کارکردهای روان‌شناختی اشاره دارد، تأکید می‌کند (Bandura, 1997:75). مدل توانمندسازی نولر^۳، مدلی چهار بعدی برای توانمندسازی

1 -Self-efficacy

2 -Social cognition Theory

3 . Noller

ارائه کرده‌اند که آن را مدل ایده‌آل وبری می‌نامد. وی معتقد است توانمندسازی فرد یا گروهی از افراد در موقعیتی معین در صورتیکه محقق می‌گردد که توانایی کامل تصمیم‌گیری، مسئولیت کامل اجرا و مسئولیت کامل پذیرش پیامدهای هر نوع تصمیم را دارند (جیدری سورشجانی و شاطریان، ۱۳۹۶: ۱۲۹). با توجه به مرور مبانی نظری، بررسی پیشینه تحقیق و در نظر داشتن ابعاد مختلف توانمندسازی مدل مفهومی تحقیق در قالب شکل شماره (۱) تدوین گردید که نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی جوامع محلی را در سه بعد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مورد سنجش قرار داده است.

شکل (۱) مدل مفهومی تحقیق

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ ماهیت، توصیفی - تحلیلی است. داده‌ها و اطلاعات لازم برای انجام این پژوهش به دو روش کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری گردید. به منظور عملیاتی کردن مؤلفه‌های پژوهش از ۸۰ نماگر در قالب سه بعد فرهنگی

(ارزش‌ها، آداب و رسوم)، اجتماعی (تعامل اجتماعی، مشارکت اجتماعی، مهارت و دانش اجتماعی، انسجام اجتماعی، کیفیت زندگی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی و اقتصادی (اشتغال زایی، درآمد زایی و سرمایه‌گذاری) استفاده شده است. این گویه‌ها بر اساس طیف پنج درجه‌ای لیکرت تنظیم گردید. نرم افزار مورد استفاده برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نرم افزار SPSS^۱ است. جامعه آماری ساکنان روستایی بخش مرکزی شهرستان نطنز به تعداد ۴۰۴۶ نفر است. برای بدست آوردن حجم نمونه از جدول مورگان^۲ استفاده شده و حجم نمونه به تعداد ۳۵۴ نفر برآورد و به صورت نمونه‌گیری تصادفی ساده توزیع گردید. برای سنجش روایی ابزار، از روایی صوری و نیز تحلیل عاملی تأییدی برای اطمینان از حصول روایی ساختار ۱۱ عامل در سه بُعد مورد اندازه‌گیری استفاده شد. در جدول شماره (۲) ماتریس بارهای عاملی دوران یافته در تحلیل عاملی ارائه شده است. نتایج حاصل از محاسبه میزان آلفا به مقدار ۰/۸۵۴ نشان از پایایی ابزار تحقیق می‌دهد.

جدول (۲) ماتریس بارهای عاملی دوران یافته در تحلیل عاملی (روایی ساختار)

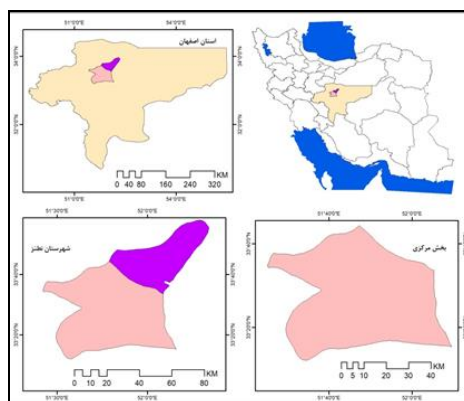
ماتریس بارهای عاملی دوران یافته‌ی واریماکس			متغیرهای آشکار
بارهای عاملی			
فرهنگی	اقتصادی	اجتماعی	
		۰/۸۰۱	مسئولیت اجتماعی
		۰/۷۷۱	کیفیت زندگی
		۰/۷۵۴	انسجام اجتماعی
		۰/۶۵۵	مشارکت اجتماعی
		۰/۶۳۲	تعامل اجتماعی
		۰/۵۹۰	مهارت و دانش اجتماعی
	۰/۸۷۰		درآمدزایی
	۰/۸۴۶		اشتغال‌زایی
	۰/۷۹۷		سرمایه‌گذاری
۰/۸۵۰			ارزش‌ها
۰/۷۴۴			آداب و رسوم

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

1. Statistical Package for Social Science
2. Morgan

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهرستان نطنز در موقعیت ۵۱ درجه و ۵۴ دقیقه و ۳۰ ثانیه طول جغرافیایی، ۳۳ درجه و ۳۲ دقیقه و ۳۰ ثانیه عرض جغرافیایی (رئوفی نژاد و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۴۹)، در شمال شرقی اصفهان واقع شده است. این شهرستان دارای دو بخش امامزاده و مرکزی و پنج دهستان امامزاده آقا علی عباس، خالد آباد، برز رود، طرق رود و کرکس می باشد. بخش مرکزی شهرستان نطنز با ۴۱ روستای دارای سکنه بر اساس اطلاعات اخذ شده از مرکز بهداشت روستایی شهرستان نطنز دارای ۴۰۴۶ نفر جمعیت و ۱۶۷۵ خانوار است. شکل شماره (۲) موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه را به نمایش می گذارد.

شکل (۲) موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی حاصل از پرسشنامه بیان می کند عمده‌ی پاسخ‌گویان بین ۲۰ تا ۴۰ سال سن داشته و میانگین سنی آنها ۳۳ سال بوده است. ۶۰ درصد پاسخ‌گویان را مردان و ۴۰ درصد را زنان تشکیل داده‌اند. اکثراً متأهل و دارای تحصیلات دانشگاهی بوده‌اند. در مقابل تعداد کمی از آنها شغل دولتی داشته و بیش از ۷۵ درصد آنان به شغل‌هایی خارج از

حوزه دولت مشغول می‌باشند. در جدول شماره (۳) میانگین به دست آمده از ابعاد و عوامل توانمندی به تفکیک نوع روستاها ارائه شده است.

جدول شماره (۳) نتایج توصیفی عوامل توانمندسازی در روستاهای گردشگرپذیر و غیر گردشگرپذیر

ابعاد	عامل	گردشگر پذیر		غیر گردشگر پذیر	
		میانگین	میانگین بعد	میانگین	میانگین بعد
توانمندسازی فرهنگی	ارزش‌ها	۳/۴۷	۳/۵۷	۳/۲۵	۳/۳۴
	آداب و رسوم	۳/۶۸		۳/۴۲	
توانمندسازی اجتماعی	تعامل اجتماعی	۳/۲۸	۳/۳۹	۳/۲	۳/۲۶
	مشارکت اجتماعی	۳/۴۵		۳/۲۵	
	مهارت و دانش اجتماعی	۳/۱۵		۳/۰۶	
	انسجام اجتماعی	۳/۴۱		۳/۳	
	کیفیت زندگی	۳/۵۳		۳/۲۸	
	مسئولیت پذیری اجتماعی	۳/۵۱		۳/۴۰	
توانمندسازی اقتصادی	اشتغال زایی	۳/۰۱	۳/۰۶	۲/۷۲	۲/۸۴
	سرمایه گذاری	۳/۳۵		۳/۱۱	
	درآمد زایی	۲/۸۲		۲/۷	
کل		۳/۳۴		۳/۱۵	

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

بررسی وضعیت توانمندسازی در قالب ابعاد سه‌گانه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

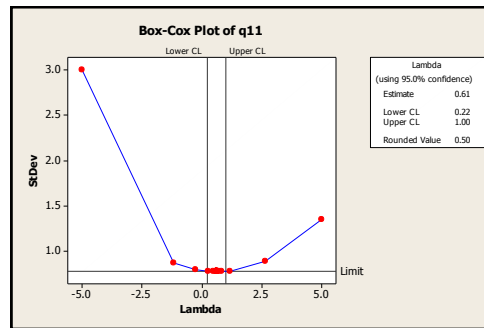
برای بررسی وضعیت توانمندسازی در قالب ابعاد سه‌گانه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ابتدا نرمال بودن داده‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. جدول شماره (۴) نتایج حاصل از آزمون کلموگروف اسمیرنوف را ارائه داده است.

جدول شماره (۴) گزارش نتایج آزمون کلموگروف - اسمیرنوف در مورد نرمال بودن ابعاد توانمندسازی

آزمون کلموگروف - اسمیرنوف				
توانمندسازی فرهنگی	توانمندسازی اجتماعی	توانمندسازی اقتصادی	توانمندسازی کل	
۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	تعداد
۰/۹۴۰	۰/۶۸۲	۱/۵۵۷	۰/۶۷۱	آماره‌ی Z
۰/۳۴۰	۰/۷۴۲	۰/۰۱۶	۰/۷۵۸	سطح معناداری

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

آماره Z کلوموگروف – اسمیرنوف برای توانمندسازی اقتصادی برابر با $1/557$ نشان می‌دهد که توانمندسازی اقتصادی نرمال نیست. برای نرمال سازی داده‌ها از تبدیل Box-Cox استفاده شده است. نتیجه‌ی برآوردها در شکل شماره (۳) آمده است. برآورد مقدار توان در این تبدیل برای متغیر توانمندسازی اقتصادی برابر با $0/61$ است.

شکل (۳) نمودار تبدیل کاکس و باکس برای توانمندسازی اقتصادی

جدول شماره (۵) آزمون تی را تشریح می‌نمایند. در ابعاد فرهنگی و اجتماعی بزرگ‌تر بودن میانگین از حد وسط داده‌ها در نمونه‌های تکی مورد آزمون است. در توانمندسازی اقتصادی، حد وسط بجای مقدار ۳ به دلیل تبدیل داده‌ها، برابر با $1/9545$ در نظر گرفته شده است.

جدول (۵) بررسی وضعیت توانمندسازی در ابعاد فرهنگی و اجتماعی توانمندسازی

آزمون تک‌نمونه‌ای ای استیودنت						
مقدار آزمون برابر با ۳						ابعاد
فاصله‌ی اطمینان ۹۵ درصد		اختلاف میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار آماره	
حد بالا	حد پایین					
۰/۵۶۶۳	۰/۴۰۱۶	۰/۴۸۳۸۹	۰/۰۰۰	۲۹۹	۱۱/۵۷۴	توانمندسازی فرهنگی
۰/۴۲۴۱	۰/۲۶۱۲	۰/۳۴۲۶۳	۰/۰۰۰	۲۹۹	۸/۲۸۰	توانمندسازی اجتماعی
مقدار آزمون برابر با $1/9545$						توانمندسازی اقتصادی تبدیل شده
۰/۰۱۱۳	-۰/۰۷۱۰	-۰/۰۲۹۸۳	۰/۱۵۵	۲۹۹	-۱/۴۲۶	

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

مقدار ۱۱/۵۷ و ۸/۲۸ برای آماره‌ی تی استیودنت با درجه آزادی ۲۹۹ بسیار بالا است. بدین ترتیب اثر گردشگری بر توانمندسازی فرهنگی و اجتماعی معنادار است. سطح معناداری ۰/۱۵۵ نشان می‌دهد که اثر گردشگری بر توانمندسازی اقتصادی معنادار نیست. در ادامه، روند استنباط آماری به تفکیک ۱۸۰ نمونه در روستاهای گردشگری‌پذیر و ۱۲۰ نمونه در روستاهای غیر گردشگری‌پذیر گزارش شده است (جدول ۶). سطوح معناداری ۰/۳۲۴ و ۰/۰۵۹ نشان می‌دهد توانمندسازی اقتصادی در هیچ یک از دو نوع روستا محقق نشده است.

جدول (۶) آزمون معناداری اثر ابعاد توانمندسازی به تفکیک نوع روستا

آزمون تک‌نمونه‌ای تی استیودنت							
مقدار آزمون برابر با ۳							
فاصله‌ی اطمینان ۹۵ درصد		اختلاف میانگین	سطح معناداری	میانگین	درجه آزادی	مقدار آماره	گروه‌های مورد مقایسه
حد بالا	حد پایین						
۰/۶۷	۰/۴۷	-۰/۵۷	۰/۰۰۰	۳/۵۷۹۰	۱۷۹	۱۱/۳۶۲	روستاهای گردشگری‌پذیر
۰/۴۹	۰/۲۹	-۰/۳۹	۰/۰۰۰	۳/۳۹۲۵	۱۷۹	۷/۷۹۷	
۰/۲۰	۰/۰۶	-۰/۰۶	-۰/۳۱۴	۳/۰۶۷۰	۱۷۹	۰/۹۸۹	
۰/۴۴	۰/۲۴	-۰/۳۴	۰/۰۰۰	۳/۳۴۶۲	۱۷۹	۷/۰۵۲	
۰/۴۷	۰/۲۰	-۰/۳۴	۰/۰۰۰	۳/۳۴۱۲	۱۱۹	۴/۹۰۷	روستاهای غیر گردشگری‌پذیر
۰/۴۰	۰/۱۲	-۰/۲۶	۰/۰۰۰	۳/۲۶۷۸	۱۱۹	۳/۸۰۴	
۰/۰۰۵	-۰/۳۰	-۰/۱۵	۰/۰۵۹	۲/۸۴۸۳	۱۱۹	۱/۹۰۷	
۰/۲۷	۰/۰۲	-۰/۱۵۲۴۶	۰/۰۱۸	۳/۱۵۲۵	۱۱۹	۲/۴۰۷	

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

مقایسه توانمندسازی در ابعاد سه‌گانه بین روستاهای گردشگری‌پذیر و غیر گردشگری‌پذیر

مطابق نتایج جدول شماره (۷)، مقدار آماره‌ی فیشر برابر با ۵/۹۶۷ است. به این ترتیب اختلاف بین توانمندسازی کل در دو نوع روستا با توجه به سطح معناداری ۰/۰۱۵، قابل پذیرش است.

جدول شماره (۷) آزمون معناداری اختلاف در توانمندسازی بین دو نوع روستا (آزمون فیشر)

تحلیل واریانس					
متغیر وابسته: توانمندسازی کل					
منبع	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
محل تصحیح شده	۲/۷۰۲	۱	۲/۷۰۲	۵/۹۶۷	۰/۰۱۵
عرض از مبدا	۳۰۴۰/۷۲۴	۱	۳۰۴۰/۷۲۴	۶۷۱۴/۹۷۴	۰/۰۰۰
گروه‌های مورد مقایسه	۲/۷۰۲	۱	۲/۷۰۲	۵/۹۶۷	۰/۰۱۵
خطا	۱۳۴/۹۴۳	۳۹۸	۰/۴۵۳		
کل	۳۳۴۲/۹۴۵	۳۰۰			
کل تصحیح شده	۱۳۷/۶۴۴	۳۹۹			

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

در این آزمون، متغیر توانمندسازی به صورت میانگین سه متغیر در نظر گرفته شده است. میانگین گیری در این موارد، باعث از بین رفتن ماهیت تک تک ابعاد می‌شود. از سویی دیگر اگر هر یک از متغیرها به صورت جداگانه طرح شوند، همبستگی نادیده گرفته خواهد شد. بهترین روش در این شرایط، استفاده از یک بردار پاسخ بجای متغیر پاسخ است؛ برداری که دارای سه مؤلفه (فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی) از ابعاد توانمندسازی باشد. به چنین تحلیلی، تحلیل واریانس چندمتغیره^۱ گویند. در صورت معنادار شدن اثر عامل، می‌توان از طریق روش ANOVA روی مؤلفه‌ها ریشه‌ی اثر را بررسی نمود.

جدول شماره (۸) تحلیل واریانس بردار توانمندسازی در بین دو نوع روستا

تحلیل واریانس چندمتغیره					
اثر	مقدار مشاهده شده	آماره F	درجه آزادی گروه‌های مورد مقایسه	درجه آزادی خطا	سطح معناداری
ثابت	اثر پیلای	۰/۹۶۲	۲۵۰۷/۷۲۳	۳/۰۰۰	۲۶۹
	لامبدای ویکس	۰/۰۳۸	۲۵۰۷/۷۲۳	۳/۰۰۰	۲۶۹
	اثر هتینگ	۲۵/۴۱۶	۲۵۰۷/۷۲۳	۳/۰۰۰	۲۶۹
گروه‌های مورد مقایسه	بزرگترین ریشه‌ی روی	۲۵/۴۱۶	۲۵۰۷/۷۲۳	۳/۰۰۰	۲۶۹
	اثر پیلای	۰/۰۳۲	۳/۲۱۸	۳/۰۰۰	۲۶۹
	لامبدای ویکس	۰/۹۶۸	۳/۲۱۸	۳/۰۰۰	۲۶۹
	اثر هتینگ	۰/۰۳۳	۳/۲۱۸	۳/۰۰۰	۲۶۹
	بزرگترین ریشه‌ی روی	۰/۰۳۳	۳/۲۱۸	۳/۰۰۰	۲۶۹

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

برای آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره چهار روش وجود دارد که در جدول شماره (۸) منتج به آماره‌ی فیشر ۳/۲۱۸ شده است. سطح معناداری ۰/۰۲۳ دلیل بر رد فرض صفر در سطح ۰/۰۵ است. لذا استنباط می‌شود که بردار توانمندی بین دو گروه متفاوت است. تحلیل واریانس تعقیبی در جدول شماره (۹) نشان می‌دهد این اختلاف ناشی از توانمندی فرهنگی (۰/۰۰۵) و توانمندی اقتصادی (۰/۰۳۹) است.

جدول شماره (۹) تحلیل واریانس مولفه‌های بردار توانمندی در بین دو نوع روستاها

تحلیل واریانس تعقیبی						
منبع اثر	متغیرهای بردار وابسته	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره‌ی F	سطح معناداری
مدل تصحیح شده	توانمندی فرهنگی	۴/۰۷۲	۱	۴/۰۷۲	۷/۹۴۶	۰/۰۰۵
	توانمندی اجتماعی	۱/۱۱۸	۱	۱/۱۱۸	۲/۱۸۶	۰/۱۴۰
	توانمندی اقتصادی	۳/۴۴۴	۱	۳/۴۴۴	۴/۳۰۵	۰/۰۳۹
عرض از مبدأ	توانمندی فرهنگی	۳۴۴۸/۰۳۶	۱	۳۴۴۸/۰۳۶	۶۷۲۸/۶۰۹	۰/۰۰۰
	توانمندی اجتماعی	۳۱۹۳/۹۱۵	۱	۳۱۹۳/۹۱۵	۶۳۴۲/۶۹۱	۰/۰۰۰
	توانمندی اقتصادی	۲۵۱۹/۳۹۶	۱	۲۵۱۹/۳۹۶	۳۱۴۹/۳۲۸	۰/۰۰۰
گروه‌های مورد مقایسه	توانمندی فرهنگی	۴/۰۷۲	۱	۴/۰۷۲	۷/۹۴۶	۰/۰۰۵
	توانمندی اجتماعی	۱/۱۱۸	۱	۱/۱۱۸	۲/۱۸۶	۰/۱۴۰
	توانمندی اقتصادی	۳/۴۴۴	۱	۳/۴۴۴	۴/۳۰۵	۰/۰۳۹
خطا	توانمندی فرهنگی	۱۵۲/۷۰۸	۲۹۸	-/۵۱۲		
	توانمندی اجتماعی	۱۵۲/۴۶۴	۲۹۸	-/۵۱۲		
	توانمندی اقتصادی	۲۳۸/۳۹۶	۲۹۸	-/۸۰۰		
کل	توانمندی فرهنگی	۳۷۹۸/۰۲۵	۳۰۰			
	توانمندی اجتماعی	۳۵۰۵/۵۲۶	۳۰۰			
	توانمندی اقتصادی	۲۹۰۵/۱۶۳	۳۰۰			
کل تصحیح شده	توانمندی فرهنگی	۱۵۶/۷۸۰	۲۹۹			
	توانمندی اجتماعی	۱۵۳/۵۸۳	۲۹۹			
	توانمندی اقتصادی	۲۴۱/۸۳۸	۲۹۹			

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

میانگین در روستاهای گردشگری پذیر برابر با ۳/۵۸ بیشتر از میانگین در روستاهای گردشگری پذیر برابر با ۳/۳۴ است. این اختلاف هر چند در مقدار نمونه چندان زیاد نیست اما بر اساس آزمون تحلیل واریانس تعقیبی و آزمون مانوا معنادار شده است. در واقع

توانمندسازی اقتصادی در روستاهای غیر گردشگرپذیر زیر حد متوسط است. اگر تحلیل واریانس دوره‌ها با متغیر پاسخ توانمندسازی مدنظر (جدول ۱۰) که در آن عامل اول دارای سه سطح (فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی) و عامل دوم (نوع روستا) دارای دو سطح (گردشگرپذیر و غیرگردشگرپذیر) باشد، می‌توان به صورت یکجا وجود اختلاف معنادار در بین ابعاد توانمندسازی و نیز انواع روستا را مورد بررسی قرار داد. اما در این حالت عامل اول دارای اندازه‌های مکرر ملحوظ خواهد شد؛ چرا که هر سه مقدار مورد استفاده در تحلیل، برخاسته از پاسخ‌گویی واحد است. تفاوت تحلیل واریانس دوره‌ها با یک عامل تکرار با تحلیل واریانس چندمتغیره در آن است که مؤلفه‌های بردار پاسخ در MANOVA به صورت سطوح یک عامل جدید مدل‌بندی می‌شوند. این امر امکان قیاس بین مؤلفه‌ای را فراهم می‌سازد. تحلیل واریانس دوره‌ها با یک عامل تکرار در جدول شماره (۱۰) نشان از معناداری اثر اصلی هر دو عامل (کمتر بودن سطح معناداری از ۰/۰۵) و معنادار نبودن اثر متقابل آنها (۰/۳۲۲) دارد. در ادامه، آزمون ویلکاکسون به عنوان آزمون تعقیبی به صورت دو به دو بین سه سطح ابعاد توانمندسازی گویای وجود اختلاف معنادار بین آنها بوده است.

جدول (۱۰) تحلیل واریانس توانمندسازی در بین دو نوع روستا (اثر بیرونی) و ابعاد توانمندسازی (اثر درونی)

تحلیل واریانس با یک عامل تکرار					
اثرات درونی					
منبع اثر	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره‌ی F	سطح معناداری
عامل تکرار	۳۹/۱۷۳	۲	۱۹/۵۸۷	۸۴/۱۴۱	۰/۰۰۰
عامل تکرار در گروه‌های مورد مقایسه	۰/۵۲۹	۲	۰/۲۶۴	۱/۱۳۵	۰/۳۲۲
خطای تکرار	۱۳۸/۷۳۸	۵۹۶	۰/۲۳۳		
اثر بیرونی					
منبع اثر	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره‌ی F	سطح معناداری
عرض از مبدأ	۹۱۲۲/۱۷۳	۱	۹۱۲۲/۱۷۳	۶۷۱۴/۹۷۴	۰/۰۰۰
گروه‌های مورد مقایسه	۸/۱۰۶	۱	۸/۱۰۶	۵/۹۶۷	۰/۰۱۵
خطا	۴۰۴/۸۲۸	۲۹۸	۱/۳۵۸		

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

همانگونه که در جدول شماره (۱۰) مشاهده می‌شود، آماره‌ی فیشر برای اثر عامل تکرار با درجات آزادی ۲ و ۵۹۶ برابر با ۸۴/۱۴۱ شده است. به بیان ساده‌تر می‌توان استنباط نمود که مولفه‌های سه‌گانه‌ی توانمندسازی دارای اختلاف معنادار با یکدیگر هستند. اثر متقابل تکرار در گروه‌های مورد مقایسه با استناد به مقدار ۰/۳۲۲ سطح معناداری، معنادار نشده است. اما اثر گروه‌های مورد مقایسه مطابق نتایج MANOVA معنادار بوده است؛ آماره‌ی فیشر برای اثر عامل غیر تکرار مذکور با درجات آزادی ۱ و ۲۹۸ برابر با ۵/۹۶۷ و سطح معناداری برابر با ۰/۰۱۵ شده است.

جدول (۱۱) رتبه‌بندی آزمون ویلکاکسون بین ابعاد توانمندسازی

جدول رتبه‌ها			
جمع رتبه‌ها	میانگین رتبه‌ها	تعداد	
۲۹۰۲۶/۰۰	۱۶۴/۹۲	۱۷۶	رتبه‌های منفی
۱۶۱۲۴/۰۰	۱۳۰/۰۳	۱۲۴	رتبه‌های مثبت
		۰	برابر
		۳۰۰	کل
۳۷۰۸۲/۰۰	۱۷۲/۴۷	۲۱۵	رتبه‌های منفی
۸۰۶۸/۰۰	۹۴/۹۲	۸۵	رتبه‌های مثبت
		۰	برابر
		۳۰۰	کل
۳۴۵۲۷/۵۰	۱۷۲/۶۴	۲۰۰	رتبه‌های منفی
۱۰۶۲۲/۵۰	۱۰۶/۲۳	۱۰۰	رتبه‌های مثبت
		۰	برابر
		۳۰۰	کل

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

در جدول شماره (۱۱)، سه مولفه‌ی توانمندسازی به صورت دو به دو با هم جفت شده‌اند. میانگین و جمع رتبه‌ها در این جدول مشاهده می‌شود که مقدمه‌ای بر محاسبات مربوط به آزمون ویلکاکسون بین ابعاد توانمندسازی است. نتایج آزمون ویلکاکسون در جدول شماره (۱۲) گزارش شده است.

جدول (۱۲) آزمون ویلکاکسون بین ابعاد توانمندسازی

آزمون جفتی			
توانمندسازی اقتصادی - توانمندسازی اجتماعی	توانمندسازی اقتصادی - توانمندسازی فرهنگی	توانمندسازی اجتماعی - توانمندسازی فرهنگی	
-۷/۹۴۸	-۹/۶۴۷	-۴/۲۹۰	مقدار آماره‌ی Z
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	-۰/۰۰۰	سطح معناداری

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶)

مقادیر صفر در جدول شماره (۱۲) برای آزمون‌های ویلکاکسون بین ابعاد توانمندسازی نشان می‌دهد که این ابعاد دو به دو با هم دارای اختلاف معنادار هستند. توانمندسازی فرهنگی با میانگین ۳/۴۸ در بالاترین سطح و توانمندسازی اقتصادی با میانگین ۲/۹۸ در پایین‌ترین سطح قرار دارند. همچنین نتایج دلالت بر بیشتر بودن کلی مقدار میانگین توانمندسازی در روستاهای گردشگرپذیر دارد.

نتیجه گیری

طبق یافته‌ها وضعیت توانمندسازی در روستاهای گردشگرپذیر بهتر است. از سویی دیگر، به طور کلی توانمندسازی فرهنگی بیشترین و توانمندسازی اقتصادی کمترین بوده‌اند. به نظر می‌رسد وضعیت توانمندسازی اقتصادی چندان مساعد نیست؛ خصوصاً توانمندسازی سرمایه‌گذاری وضعیت نامطلوبی دارد. در واقع حضور گردشگر اگرچه توانسته در حوزه‌ی اشتغال و درآمدزایی مفید باشد، اما در حوزه‌ی سرمایه‌گذاری (به عنوان متغیری ریشه‌ای تر) چندان مؤثر نبوده است. به هر ترتیب توانمندسازی فرهنگی و اجتماعی در هر دو نوع روستا در سطح بالاتری نسبت به توانمندسازی اقتصادی قرار دارد. نتایج آزمون‌ها نشان داد: سه بعد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نیز به ترتیب بیشترین تا کمترین توانمندسازی را داشته‌اند و دارای اختلاف معنادار با یکدیگر هستند. اثر گردشگری بر توانمندسازی در حوزه‌های ارزش‌ها، آداب و رسوم، تعامل اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و کیفیت زندگی معنادار بوده است و در مقابل این اثر در حوزه‌های مهارت، دانش و مسئولیت اجتماعی و هر سه حوزه‌ی توانمندی اقتصادی (اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری) معنادار نبوده است. از منظر مقایسه بین روستاهای فعال و غیر فعال، توانمندسازی در حوزه‌های ارزش‌ها،

آداب و رسوم، کیفیت زندگی، اشتغال‌زایی و درآمدزایی در دو نوع روستای گردشگری پذیر و غیرگردشگری پذیر دارای اختلاف معنادار است. در تمامی موارد، توانمندسازی در روستاهای گردشگری پذیر، بیشتر است که از حیث اثرگذاری با نتایج پژوهش‌های فرجی راد و احسانی (۱۳۸۹)، حیدری ساربان و ملکی (۱۳۹۳) و وثوقی و قاسمی (۱۳۹۳) همخوانی داشته است. اختلاف بین توانمندسازی کل در بین روستاهای گردشگری پذیر و غیر گردشگری پذیر نیز معنادار است که تحلیل واریانس تعقیبی نشان می‌دهد این اختلاف ناشی از توانمندسازی فرهنگی و توانمندسازی اقتصادی بوده است. برای بهبود عملکرد توسعه گردشگری در ارتقاء توانمندسازی جامعه محلی با توجه به یافته‌های تحقیق پیشنهادات ذیل مطرح می‌گردد:

- بسترسازی و ارائه حمایت‌های قانونی از سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در توسعه گردشگری در روستاهای محدوده مورد مطالعه
- توسعه مهارت‌های پایه‌ای برای اشتغال در بخش گردشگری با همکاری سازمان فنی و حرفه‌ای با این هدف که برای افراد فرصت‌های شغلی و درآمدزایی ایجاد نماید،
- آموزش مهارت‌های کارآفرینی با رویکرد بومی‌گرایی،
- اولویت‌دهی به اشتغال ساکنان روستایی در فرصت‌های شغلی گردشگری
- توسعه تسهیلات مورد نیاز گردشگران اعم از تسهیلات اقامتی و یا خدماتی با رویکرد اقامتگاه‌های بوم‌گردی
- تلاش برای بهره‌مندی درصد بیشتری از افراد روستا از منافع اقتصادی گردشگری با تقسیم کار در بین اهالی روستا و نیز با روستاهای اطراف برای شکل‌گیری شبکه (خوشه) گردشگری،
- آموزش مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی برای برقرار ارتباط با گردشگران و نهاد‌های اثرگذار در گردشگری،
- ایجاد نهادهای مدیریتی محلی گردشگری با مشارکت اهالی

- حمایت از الگوها و ارزش های فرهنگی و محلی به عنوان سرمایه اصلی برای توسعه گردشگری
- همخوانی فرهنگ جامعه با جاذبه های گردشگری و برنامه ریزی توسعه متناسب با قابلیت های فرهنگی
- حفظ میراث فرهنگی به عنوان سرمایه توسعه گردشگری
- فرهنگ سازی برای پذیرش و استقبال از گردشگران نزد مردم روستا
- برگزاری مراسم و جشن های موسمی و محلی با رویکرد جذب گردشگر

منابع

- احمدیان شالچی، نسرين (۱۳۸۶)، *توانمندسازی زنان خود سرپرست در منظومه مشهد قلی*، پایان نامه دکتری، دانشگاه فردوسی مشهد.
- بهرامی، رحمت الله (۱۳۸۹)، بررسی قابلیت‌ها و تنگناهای توسعه گردشگری روستایی در استان کردستان، *مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی جغرافیدانان جهان اسلام*، ایران، زاهدان، صص ۱-۱۵.
- پیش بهار، اسماعیل، پرچم، رقیه، یادآور، حسین (۱۳۹۶)، تأثیرپذیری انواع مختلف گردشگری از یکدیگر در منطقه آزاد ارس: کاربرد رهیافت مدلسازی معادلات ساختاری (SEM)، *نشریه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی*، سال ۲۱، شماره ۶۱، صص ۹۳-۱۱۰.
- جلیلیان، سارا، سعدی، حشمت الله (۱۳۹۵) نقش توانمندسازی زنان در تصمیم‌گیری‌های اقتصادی خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان اسلام آباد غرب)، *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، سال ۶، شماره پیاپی ۲۱، صص ۱۲۹-۱۴۲.
- حیدری ساریان، وکیل (۱۳۹۱)، توانمندسازی گامی اساسی در جهت نیل به توسعه روستایی در شهرستان مشکین شهر، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، سال ۲۷، شماره سوم، شماره پیاپی ۱۰۶، صص ۱۶۹-۱۸۸.
- حیدری ساریان، وکیل، ملکی، ابودر (۱۳۹۳)، ارزیابی نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی اجتماعی روستایی (مورد مطالعه: روستای ده زیارت، شهرستان بوانات، استان فارس)، *مجله توسعه روستایی*، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، شماره ۱۱، صص ۲۷۹-۲۹۸.
- حیدری سورشجانی، رسول، شاطریان، محسن (۱۳۹۶)، درآمدی بر توانمندسازی اجتماعات محلی شهری، انتشارات دانشگاه کاشان، چاپ اول.
- حیدری ساریان، وکیل، باختر، سهیلا، طالعی حور، وحید (۱۳۹۵) ارزیابی و تأثیر مولفه‌های سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: دهستان شیان، شهرستان اسلام آباد غرب) *فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه*، سال هفتم، شماره چهارم، صص ۲۷-۴۹.
- حسینیان، شهامت، جعفری، محمد، بهرامی نکو، محمد (۱۳۸۹)، بررسی تأثیر فرهنگ سازمانی بر توانمندسازی کارآگاهان پلیس آگاهی فاتب، *فصلنامه نظم و امنیت انتظامی*، شماره سوم، سال سوم، صص ۳۳-۵۷.

- رضازاده، راضیه، سلسله، علی (۱۳۸۹)، مروری بر سیاست‌های توسعه پایدار محله‌ای با رویکرد دارایی مبنا و تاکید بر سرمایه‌های اجتماعی و کالبدی، *دوفصلنامه نامه معماری و شهرسازی*، بهار و تابستان ۱۳۸۹، دوره ۲، شماره ۴، صص ۱۲۱-۱۳۹.
- رضائی، روح‌الله، زارعی، شیما (۱۳۹۳) بررسی دیدگاه‌های زنان روستایی درباره تأثیر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی آنان (مطالعه موردی: روستای حسن خان، شهرستان قروه)، *زن در توسعه و سیاست*، دوره ۱۲، شماره ۲، صص ۲۸۷-۳۰۴.
- رضازاده، راضیه، محمدی آیدغمیش، فاطمه، رفیعیان، مجتبی (۱۳۹۲)، نقش رویکرد دارایی مبنا در توسعه پایدار محلی (مطالعه موردی: محله امامزاده حسن تهران)، *باغ نظر*، شماره ۲۵، سال دهم، تابستان ۱۳۹۲، صص ۳۹-۴۸.
- رضوی، نیلوفر (۱۳۹۰)، ضرورت و مبانی مشارکت کودکان در توانمندسازی جوامع روستایی، *مجله مسکن و محیط روستا*، شماره ۱۳۳، صص ۳۸-۲۹.
- رثوفی نژاد، ولی‌الله، حیدری، قدرت‌الله، آزادی، حسین، قربانی، جمشید (۱۳۹۵)، ارزیابی آسیب‌پذیری اجتماعی اقتصادی بهره‌برداران مراتع (مطالعه موردی، بهره‌برداران بیلاقی شهرستان نطنز استان اصفهان)، *نشریه علمی پژوهشی مرتع*، سال دهم، شماره سوم، صص ۳۴۸-۳۶۳.
- رهنورد، فرج‌الله، حسینی، نسرین (۱۳۸۷)، عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان، *مجله پژوهش زنان*، دوره ۶، شماره ۱، صص ۱۰۵-۱۱۸.
- رهنمایی، محمدتقی، علی‌اکبری، اسماعیل، صفرعلی زاده، اسماعیل (۱۳۹۳)، بررسی وضعیت عوامل مؤثر بر توانمندسازی توسعه گردشگری (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی)، *نشریه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی*، سال ۲۱، شماره ۵۹، صص ۱۵۳-۱۷۴.
- زرافشانی، کیومرث، شرفی، لیدا، گراوندی، شهپر و قبادی، پرستو (۱۳۹۲)، بررسی اثرات توسعه گردشگری در ارتقا شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی نواحی روستایی (مورد: منطقه گردشگری ریجاب در استان کرمانشاه)، *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۱۹-۱۳۴.
- شادی‌طلب، ژاله، وهابی، معصومه، ورمزیار، حسن (۱۳۸۴)، ابعاد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی فقر و نابرابری در ایران / فقر درآمدی فقط یک جنبه از فقر زنان سرپرست خانوار. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، شماره ۱۷، صص ۲۲۷ تا ۲۴۸.
- شهبازی، بهزاد، اللهیاری، رحمت‌الله، میرکمالی، سید محمد (۱۳۸۹)، توانمندسازی کارکنان (تعاریف، الزامات و مدل‌ها)، *فصلنامه منابع انسانی ناچا*، سال پنجم، شماره ۲۱، صص ۳۳-۵۸.

- صابری‌فر، رستم، پهلوانی‌نیا، زهرا (۱۳۹۲)، ارزیابی جاذبه‌های گردشگری و نقش آن در توانمندسازی اقتصاد توسعه روستایی سیستان، اولین همایش ملی مدیریت گردشگری، طبیعت گردی و جغرافیا.
- غفاری، رامین و ترکی هرچگانی، معصومه (۱۳۸۸). نقش گردشگری در توسعه اجتماعی - اقتصادی مناطق روستایی استان چهارمحال و بختیاری (مطالعه موردی: بخش سامان)، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۲، ۱۱۳-۱۲۶.
- علیقلی‌زاده‌فیروزجایی، ناصر، رمضان‌زاده‌لسبویی، مهدی، اسمعیلی، مجید (۱۳۹۳)، سنجش نگرش و گرایش جامعه میزبان به توسعه گردشگری در نواحی روستایی مناطق بیابانی و کویری (مطالعه موردی: نواحی روستایی شهرستان خور و بیابانک)، *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۵۳-۳۷.
- کارگر، احمد (۱۳۸۲)، بررسی مفهوم، دیدگاه‌ها و مدل‌های توانمندسازی. *نشریه مصباح*، شماره ۴۷، صص ۱۳۱-۱۵۹.
- کرمی، فریبا، شرفی، رقیه (۱۳۹۲)، ارزیابی گردشگری روستایی با استفاده از روش SWOT نمونه موردی: روستاهای بخش مرکزی شهرستان مراغه، *نشریه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی*، سال ۱۷، شماره ۴۶، صص ۱۷۳-۱۹۶.
- قنبری، ابوالفضل، درخشان، الهام، حسن زاده، مهرشاد، گرامی زاده، آرش (۱۳۹۵)، عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان با تأکید بر بخش گردشگری (مطالعه موردی: شهر سی سخت)، *دو فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری*، سال چهارم، شماره هشتم، صص ۱۲۷-۱۵۳.
- قنبری، یوسف، انصاری، رحیمه (۱۳۹۴)، شناسایی و تبیین عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: شهرستان رستم)، *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، سال ۴، شماره ۳، شماره پیاپی ۱۱، صص ۱-۱۰.
- قربانی، مهدی، عوض پور، لیلا، راسخی، ساره (۱۳۹۵) تحلیل سرمایه اجتماعی شبکه زنان روستایی در راستای توانمندسازی جامعه محلی (منطقه مورد مطالعه: روستای بزجان، شهرستان محلات، استان مرکزی)، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره ۵، شماره ۲، صص ۲۷۳-۲۹۴.
- قاسمی، مریم، علیزاده، لیدا، قندهاری، الهام (۱۳۹۷) تدوین استراتژی توانمندسازی شناختی زنان روستایی با استفاده از ابزارهای مدیریت استراتژیک، *زن در توسعه و سیاست*، دوره ۱۶، شماره ۱، صص ۷۹-۱۰۹.

- مهدوی، مسعود، قدیری معصوم، مجتبی، قهرمانی، نسرین (۱۳۸۷)، اثرات گردشگری بر توسعه روستایی با نظرسنجی از روستائیان دره کن و سولقان، *فصلنامه روستا و توسعه*، شماره ۱۱، صص ۳۹-۶۰.
- میرزایی، حسین، غفاری، غلامرضا، کریمی، علیرضا (۱۳۸۹)، توانمندسازی، صنعتی شدن و عوامل زمینه‌ای مؤثر بر آن (مطالعه موردی: مناطق روستایی شهرستان قروه)، *پژوهش‌های روستایی*، شماره ۴، صص ۹۹-۱۲۸.
- مافی، عزت‌الله، سقایی، مهدی (۱۳۸۷)، تحلیلی بر گردشگری روستایی پیرامون کلانشهرها (مطالعه موردی: کلانشهر مشهد)، *مجله‌ی جغرافیا و توسعه‌ی ناحیه‌ای*، شماره دهم، صص ۲۱-۴۰.
- میرکتولی، جعفر، مصدق، راضیه (۱۳۸۹). بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی در دهستان استرآباد جنوبی شهرستان گرگان، *مجله‌ی مطالعات پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال دوم، شماره هفتم، صص ۱۳۷-۱۵۴.
- مجیدی، عبدالله، قهرمانی، اکبر، محمدآبادی، علی اکبر (۱۳۸۷)، بررسی رابطه بین ابعاد توانمندسازی و امنیت شغلی کارکنان دانشگاه علوم انتظامی، *فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی*، سال سوم، شماره چهارم، صص ۴۳۷-۴۵۱.
- مهدوی، داوود، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، سجاسی قیداری، حمدالله (۱۳۹۵) طراحی راهبردهای توسعه پایدار گردشگری روستاهای تاریخی فرهنگی ایران، *نشریه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی*، سال ۲۰، شماره ۵۶، صص ۲۷۵-۳۰۰.
- وثوقی، منصور، حبیبی، لیلا (۱۳۹۳)، دانش بومی؛ گامی به سوی بومی‌سازی توسعه روستایی و توانمندسازی روستائیان، *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی*، دوره دوم، شماره ۴، صص ۹-۲۶.
- وثوقی، لیلا، قاسمی، مهدیه (۱۳۹۳)، اکوتوریسم و توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: شیب دراز جزیره قشم)، *زن در توسعه و سیاست*، دوره ۱۲، شماره ۴، صص ۵۹۳-۶۱۰.
- وثوقی، منصور، حبیبی، سونا (۱۳۹۵) دانش بومی، گامی به سوی بومی‌سازی توسعه روستایی و توانمندسازی روستائیان، *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی*، دوره دوم، شماره ۴، صص ۹-۲۶.
- یاسوری، مجید (۱۳۹۰). نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توانمندسازی زنان و جوانان روستایی (نمونه: روستای اردوغش)، *چشم‌انداز جغرافیایی*، شماره ۱۷، صص ۶۰-۴۴.

- Aref. F., Redzuan. M & Gill .S. (2010b). Dimensions of CommunityCapacity Building: A review of its Implications in Tourism Development. *Journal of American Science*, vol.6, No. 1,pp:170-180.
- Aleff Omar Shah Nordin, Ku Azam Tuan Lonik, Mastura Jaafar (2014) Empowering Local Communities through Tourism Entrepreneurship: The Case of Micro Tourism Entrepreneurs in Langkawi Island, DOI: 10.1051/C©Owned by the authors, published by EDP Sciences.
- Abdulaziz Mohammed Alsawafi (2016) Exploring the challenges and perceptions of Al Rustaq College of Applied Sciences students towards Omani women's empowerment in the tourism sector, *Tourism Management Perspectives*, Volume 20, Pages 246-250.
- Bowen, D. E., & Lawler, E.E. (1992). *The Empowerment of Service Workers: What, Why, When*. Sloan Management Review.
- Bandura, Albert.(1997) Self-efficacy: the exercise of control. New York: W. H .Freeman.
- Boley, B. Bynum, McGehee, Nancy G., Perdue, Richard R., and Long Patrick, (2014a). Empowerment and resident attitudes toward tourism: Strengthening the theoretical foundation through a Weberian lens. *Annals of Tourism Research*, 49 (2014) 33–50.
- Frank, F. & Smith. A. (1999). *The Community Development Handbook a Tool to Build Community Capacity*. Organization: Human Resources Development Canada.
- Kumar, H. (2017). “Role of Micro Finance in Women’s Empowerment (A Study on Rural Area of Patna India) ”, *IAU International Journal of Social Sciences*, VOL, 7, NO, 2. PP 53-58.
- Nichola A. Ramchurjee (2011) Tourism” a Vehicle for Women’s Empowerment: Prospect and Challenges, Department of

- Studies in Environmental Science, University of Mysore, Manasagangotri, Mysore.
- Nisbett, Melissa (2017) Empowering the empowered? Slum tourism and the depoliticization of poverty, *Geoforum*, Volume 85, Pages 37-45.
  - Meizhen Lin, Xiaoyi Wu, Qian Ling (2017) Assessing the effectiveness of empowerment on service quality: A multi-level study of Chinese tourism firms, *Tourism Management*, Volume 61, August 2017, Pages 411-425.
  - Sail, R. M. & Abu-Samah, A. (2010). Community Development through Community Capacity Building: A Social Science Perspective. *Journal of American Science*, Vol. 6, No. 2, pp. 68-76.
  - Setia, M., & Tandon, M. S. (2017). "Impact Study of Women Empowerment through Self-Help Groups-A Study of Haryana", *Global Journal of Enterprise Information System*, VOL, 9. NO, 2. PP 50-53.
  - Regina Scheyvens (1999) Ecotourism and the empowerment of local communities, *Tourism Management*, 20: 245-249.
  - Zhiyong Chen, Lejing Li, Tianyi Li (2017) The organizational evolution, systematic construction and empowerment of Langde Miao's community tourism, *Tourism Management*, Volume 58, Pages 276 -285.